

2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI SOVYET TEHDİDİ VE TÜRKİYE (1945-1946)

Kaan Kutlu ATAÇ

Dr.,

E-mail: kkatac@yahoo.com

Geliş Tarihi: 17.02.2017 Kabul Tarihi: 25.05.2017

ÖZ

ATAÇ, Kaan Kutlu, **2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)**, CTAD, Yıl 13, Sayı 25 (Bahar 2017), s. 182-212

2. Dünya Savaşı'nın mutlak galipleri Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği savaşın sona ermesinin hemen ardından bu kez kendi etki alanlarını koruma ve genişletme mücadelesine girişmişlerdi. Savaşın zoraki müttefikleri artık küresel boyuttaki bir güç mücadelesinin iki kutbunu temsil ediyordu. Kapitalist Amerika ile komünist Sovyetlerin temsil ettiği iki farklı dünya görüşünün küresel savaşının Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerine yansması ise özellikle Türkiye üzerinde etkili oldu. Bu mücadelenin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki en önemli dönüm noktası da 7 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi ve Boğazların yönetiminde hak iddiasıydı. Sovyet talepleri, Türkiye'de toprak bütünlüğü ve güvenlik endişelerinin artmasına neden oldu. Bu endişeler kısılcındaki Türkiye, ABD liderliğindeki Batı bloğuna katılma politikalarını hızlandırdı. Ancak bu süreç Türkiye açısından kolay olmamış, başlangıçta belirsizliklerle dolu ve yalnızlık duygusunun hâkim olduğu bir döneme işaret etmiştir. 1947'de Truman Doktrinin ilanına kadar Türk devlet adamlarında dış politikada güvenilir müttefik arayışında yalnızlık ve endişe hâkim olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Türkiye, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet tehdidi.

ABSTRACT

ATAÇ, Kaan Kutlu, **The Soviet Threat and Turkey After the Second World War (1945-1946)**, CTAD, Volume 13, Issue 25 (Spring 2017), pp. 181-212.

The absolute winners of World War II, the United States of America and the Soviet Union, started struggle of protecting and widening their own separate spheres of influence, just after the end of the war. Ad hoc allies of the war were now representing the opposite poles of the struggle for power on a global scale. The reflections of global war of two distinctive world views, represented by the capitalist USA and the communist Soviets, on the East Mediterranean and on the Middle East regions had a great influence, particularly on Turkey. The most substantial milestone of that struggle in the East Mediterranean and the Middle East was the Soviet Union's claims of territories and administration of Straits from Turkey. The Soviet claims gave rise to increase of anxieties of territorial integrity and security in Turkey. Under these anxieties, Turkey accelerated the policies to accede to the Western bloc led by the USA. However, this period was not very easy for Turkey, but it was characterized by a period of uncertainties and dominated by a sense of loneliness at the beginning. Until the declaration of the Truman Doctrine in 1947, loneliness and anxiety dominated in Turkish statesmen's mind in search of reliable ally in foreign policy.

Keywords: Cold War, Turkey, the Soviet Union, the United States of America, Soviet threat.

Giriş

"[2.Dünya] Savaşı geçmişteki savaflara benzemiyor. Bir bölgeyi, işgal eden aynı zamanda kendi sahip olduğu sosyal sistemi de dayatıyor. Herkes ordularının ulaştığı yerde kendi sistemini dayatıyor. Başka türlü de olamaz." Stalin.¹

"Amerikan Donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunursa, o kadar iyi olur." İnönü. Missouri zırhlısının İstanbul'u ziyaretine istinaden, 6 Nisan 1946.²

1930'ların Avrupa'sında İtalyan ve Alman yayılmacılığının etkisiyle savaş bulutları ufukta belirlemeye başlamıştı. 1930'un ilk yarısında İtalya'nın Doğu Akdeniz'de oluşturduğu tehlike Türkiye'nin güvenlik endişesini arttırmıştı.

¹ Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, Harcourt, Brace, 1962, s.162.

² *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1946.

Mussolini'nin 19 Mart 1934'te İtalya'nın Asya ve Afrika'da tarihi emellerinin olduğunu açıklaması Türkiye'nin İtalya ile münasebetlerini güvenlik merkezli bir noktaya çekmişti. İtalya'nın 1936'da Ege Denizi'ndeki Oniki Ada'da askeri tahkime gitmesi Türkiye'de bir İtalyan saldırısı endişesini arttırdı.³ Bu durum Türkiye'nin bölgesel güvenlik arayışlarına girmesine ve İngiltere ile yakınlaşmasına neden oldu. 1937'ye gelindiğinde Nazi Almanya'sı Avrupa'da bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı.⁴ Almanya 1937'de barışçı bir şekilde Avusturya'yı ilhak etti. Münih Anlaşması ile da Çekoslovakya'yı parçaladı ve ülkenin tamamı Mart 1939'da işgal edildi. Avrupa'da Alman-İtalyan eksenindeki güvenlik endişeleri İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başlamasıyla en üst seviyeye çıkmıştı.⁵ Bu dönemde Fransa-İngiltere ve Rusya arasında Nisan 1939'da Alman-İtalyan tehdidine karşı işbirliğine yönelik görüşmeler başladı. Türkiye, Alman-İtalyan ekseninde gelişen güvenlik sorununun çözümünü İngiltere ile dayanışmada aradı. Türk diplomasisi, bir Avrupa savaşında İngiltere-Fransa ve Rusya ile ilişkilerinin temelini 4 Mayıs 1939'da yurtdışı temsilciliklerine gönderdiği bir tamimle belirlemişti. Buna göre Türkiye, yürütülen görüşmelerde İngiliz ve Fransızlara yakın duran bir siyaset izliyordu. Türkiye Sovyetlerle hal-i hazırdaki dostluğu da ileri bir safhaya taşımayı zorunlu görüyordu.⁶ Nisan ayı sonunda Türkiye'ye ziyarette bulunan Sovyet Dış İlişkiler heyetinin Türk-İngiliz işbirliğine yönelik bir anlaşmaya olumlu bakmasının ardından, 12 Mayıs'ta Türkiye ve İngiltere Akdeniz'de muhtemel bir savaş halinde birbirlerine yardım edecekleri yönünde deklarasyon yayınladılar.⁷ Sovyetlerin 23 Ağustos'ta Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalaması Türkiye'yi kuzey sınırında da hassas bir konuma sokmuştu. Türkiye, İngiltere-Fransa ile müttefikler safında yer aldığı bir dönemde Sovyetlerin Almanya ile anlaşmaya varması Ankara için tam bir şok etkisi yaratmıştı.⁸ Ankara, Alman-Sovyet anlaşması sonrası Saraçoğlu'nun ifadesiyle, Sovyetlerin Türkiye'ye dost

³Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, 1995, s.111.

⁴Brock Millman, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42." *Middle Eastern Studies*, vol. 31, no. 3, July, 1995, s. 483-508.

⁵Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2015, s.195.

⁶ Zeki Kunalp, *İkinci Dünya Harbi'nde Türk Dış Siyaseti: Dışişleri Bakanlığı'nın Onbir Telgrafı*, İstanbul Matbaası, 1982, s.25-26.

⁷Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, SBF Yayınları, 1961, s.24.

⁸ *Foreign Relations of the United States*, 1940, V. 1, s.446. Bundan sonra (FRUS) olarak anılacaktır. Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi'nin Türkiye'ye muhtemel etkileriyle ilgili talimatı doğrultusunda ABD Ankara Büyükelçisi Türk-Sovyet ilişkileri konusunda detaylı bir analizi Beyaz Saray'a göndermişti. FRUS, 1940, V.1. s.444-451.

olup olmadığını bilmiyordu.⁹ Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı süresince izleyeceği denge siyasetinin ana hattı dost-düşman kavramının muğlaklığı içerisinde ortaya çıkmıştı.

2. Dünya Savaşı ve sonrasında oluşan devletler sisteminde Türkiye, kendisine bir yön bulma çabası içerisindeyken iki mühim gelişmenin etkisinde kaldı. Birincisi, Eylül-Ekim 1939'da Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında gerçekleştirilen Moskova görüşmeleridir. Bu görüşmelerde Sovyet tarafı Türkiye'den Boğazların statüsünde değişiklik yapılmasını ve kendilerine üs verilmesini talep etmişti. Sovyetlerin bu talebi karşısında Türkiye, İngiliz-Fransız ekseninde dış politikada denge arayışına girmiş ve bu ülkelerle ittifak kurmuştur. Sovyetlerin Türkiye üzerindeki baskıları tüm savaş boyunca devam etmiş ve Türk siyasî tarihinde Batı ekseninde bir güvenlik arayışı temelini oluşmasına sebep olmuştur. İkinci gelişme ise, Batı eksenindeki güvenlik arayışının önce İngiliz ardından da ABD merkezine doğru kayışıdır. Batı merkezli güvenlik arayışında İngiltere'nin genelde Ortadoğu özelde de Türkiye politikalarında ABD'yi bölgeye dâhil etme çabası dikkat çekicidir. Bu ikinci süreç ise 1943 Kazablanka Konferansı'nda ABD-İngiltere görüşmelerinde İngiltere tarafından net bir şekilde ortaya konmuştu.

Türkiye, Sovyet tehdidi algılamasını Batı'ya karşı destek sağlayabilme açısından siyasî/diplomatik bir manivela olarak kullandı. Bu durumun karşı kutbunda ise Batı desteğinin Sovyetlere karşı kullanımı vardır. Türkiye nihayetinde erken dönem Soğuk Savaş'ının iki kutuplu siyasî/askerî yapılanmasında Batı'nın desteğini alarak Washington merkezli Atlantik kuşağına dâhil olmuştur. Bu dönem, 2. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'dan Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu 1952'ye kadar olan süreci içine alır. Genel olarak bu döneme ilişkin temel argüman, Türkiye'nin güvenlik ve toprak bütünlüğü kaygısıyla bir yandan Sovyet tehdidi altındayken önce İngiliz ardından ABD'nin askerî/siyasî güvenlik şemsiyesine girerek Sovyet bloğuna karşı cephede yer aldığıdır. Bu anlamda Türkiye'nin Batı bloğu içinde İngiliz ekseninden ABD eksenine geçişi iki alt-dönemde incelenebilir. İlk dönem, 19 Ekim 1939 İngiliz-Fransız-Türk Üçlü İttifakıyla başlayan ve 1947 Truman Doktrininin ilanına kadar olan ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki geleneksel hâkimiyetini halen sürdürdüğü süreçtir. İkinci dönem, 12 Mart 1947 Truman Doktrininin ilanından 8 Eylül 1952'de Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesine kadarki süreçtir. Bu çalışma, 1947 Truman Doktrinine kadar olan süreci ele almaktadır.

⁹ FRUS, 1940, vol.1, s.444.

Sovyet Taleplerinin Arka Planı: Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti ve Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında sıklıkla karşılaştığı tek bir Avrupa Devleti'nin etkisi altında olmak gibi hatıralarda hiç de hoş olmayan anıların tazeliğini koruduğu bir dönemde, Türk devlet adamlarının 2. Dünya Savaşı ardından bir bloğa yönelmesi kolay olmamıştır.¹⁰ Criss'in ifadesiyle, “[*Birinci Dünya Savaşı'nda*] Müttefiklerini serbest iradesiyle seçmemek Osmanlı İmparatorluğu'na çok pahalıya mal olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği açısından bir daha böyle bir duruma düşülmemesi İmparatorluktan Cumhuriyet'e miras kalan önemli bir dış politika ilkesidir.”¹¹

Cumhuriyetin kurucu kadrolarının meslek yaşamlarının önemli bir bölümü harp ve diplomasi cephelerinde sürekli toprak kaybına şahitlik etmişti. Bu durum göz önüne alındığında, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde temkinli davranması anlamlıdır. Dolayısıyla 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında şekillenen dünyada Türkiye'nin yönetici kadrolarının zihinlerinde sürekli olarak toprak bütünlüğü ve güvenli bir ittifak arayışı hâkimdir. Nitekim müttefiklerin Almanya'nın “*kayıtsız şartsız teslim olması*” şartı üzerinden savaşı sürdürmeleri önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de güçlerinden arındırılmış Almanya'nın bulunduğu Avrupa'da, güç dengesinin tamamıyla Sovyetlerin eline geçeceği endişesi hâkimdir. Türkiye için tarihsel sürecin büyük bölümünde sorunlu bir ilişki yaşadığı kuzey komşusu lehine kuvvet dengesinin değişecek olması ciddi bir tehdittir. Dolayısıyla Türkiye, mücadelenin Almanya aleyhine geliştiği 1943 Stalingard Savaşı'nın ardından izlemiş olduğu tarafsızlık politikasından uzaklaşmaya başlamış ve müttefiklerle daha yakın işbirliğine yönelmiştir. Bu durum savaşın son döneminde ve sonrasında Türkiye'yi hızla Batı'nın etki sahasına sürüklemiştir. Böylece Türkiye kendini askerî alanda, güvenlik alanında ve ekonomi alanında Batı ve Transatlantik ilişkilerinde neredeyse bağımlılık derecesinde karmaşık bir ilişkiler manzumesinin içinde bulmuştur. Batı ile ilişkiler ve toprak bütünlüğü gibi hayati bir konu 1945'den itibaren Türkiye'nin iç ve dış siyasetine damga vurmuştur.

Türkiye daha henüz savaşın ilk ayı içerisinde Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova'da Sovyet meslektaşısı Molotov ile yaptığı görüşmelerde (26 Eylül-16 Ekim 1939) Sovyetler ve İngiltere arasındaki gergin ilişkileri yumuşatma ve Fransa-İngiltere ekseninde kurulması düşünülen ittifaka destek bulma arayışına

¹⁰Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, 2002, s. 107–109.

¹¹Nur Bilge Criss, “Önsöz.” *Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, Melih Esenbel, İsis Yayıncılık, 2000, s.13.

başlamıştı.¹² Bu süreçte Türkiye Boğazlar'la ilgili Montreux Sözleşmesi'nde kendi lehine değişiklikler¹³ yapma gayreti içerisindeydi. Öte yandan da çıkarlarını, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle, Sovyetler nezdinde etkin şekilde korumaya gayret etmişti.¹⁴

Bu anlamda Türkiye'nin temel siyasi hedefi, tarafsızlığını sağlamaya yönelik anlaşmalara sahip olmaktı. Ancak Sovyetlerin Montreux'de istedikleri değişiklikler Türkiye'nin egemenliğine yönelik ağır şartlar içeren gizli bir protokol olarak sunulmuştu.¹⁵ Örneğin, önerilerin 1. maddesi, "*Barış ve savaş zamanında,*

¹² Gönübol, *age.*, s. 248.

¹³Bu değişiklikler Stalin'in de bizzat katıldığı 1 Ekim tarihindeki görüşmede gündeme getirilmiştir.¹⁴1) Barış ve savaş zamanında, Türkiye tarafsız veya savaşan ülke olsun, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri ve Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu zaman her defasında Türkiye Hükümeti ile Sovyetler Birliği birbirleri ile danışacak ve birlikte karar vereceklerdir. 2) Türkiye 18. maddede (Montrö Sözleşmesi'nde) öngörülen tonajın beşte birini aşan Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmeyecektir.3)Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin insani bir gaye ile Karadeniz'e gönderecekleri savaş gemilerini Boğazlara ve Karadeniz'e sokmayacaktır.4) Montrö Sözleşmesi'nin 19. ve 25. maddeleri gereğince Boğazlardan geçecek savaşan devletlerin savaş gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti Konseyini geçiş konusunda onayını verdiği takdirde vuku bulacaktır.5) Sözleşmenin 4. maddesine göre Boğazlardan geçen savaş malzemesi ve asker taşıyan veyahut silahla donatılan üçüncü devletlere ait ticaret gemileri yardımcı savaş gemisi sayılacaklardır. Bu gemilere sözleşmenin 10–18 ve 20–21.maddeleri uygulanacaktır. 6) Türk-Sovyet Paktı'nın uygulanması veyahut Sovyetlerin veya Türkiye'nin menfaatlerinin savunulması için gerekli olduğu takdirde Sovyetler Birliği'nin denizatlıları sözleşmenin 12. maddesinde öngörülen hâl dışında da Boğazlardan girip çıkabileceklerdir.7)Türk-Sovyet karşılıklı yardım yüklenimlerinin esnek ve etkili olabilmeleri amacı ile Sovyet savaş gemilerinin Boğazlardan geçişleri için 13. Maddede öngörülen 8 günlük ihbar iki güne indirilecektir.8) Aynı sözleşmenin 23. maddesi ile Sovyet uçaklarının Boğazlardan geçişleri için kabul edilen üç günlük ihbar bir güne indirilecektir.9) Türkiye ve Sovyetler Birliği hükümetleri karşılıklı yardım paktı anlayışı içinde her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz'da, Karadeniz ve Boğazlardaki savaş filolarının tonajlarını birbirlerine bildireceklerdir. 10) Türkiye ve Sovyetler Birliği Hükümetleri Boğazlardan geçiş rejimini değiştirmemeyi ve önceden danışmada bulunmadan ve birbirlerinin imzalarını almadan hiçbir anlaşma yapmamayı yüklenirler.11) Bu gizli protokol Türk-Sovyetler Birliği Karşılıklı Yardım Paktını tamamlar ve ayrılmaz bir parçasını oluşturur.", Aydın, *age.*, s. 421.

¹⁴Ülman, *age.*, s. 25.

¹⁵Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretindeki heyette yer alan Cevat Açıkalın'a göre Sovyetler Almanya ile anlaşmışlar ve Türk-Fransız-İngiliz anlaşmasını boşa çıkarmak amacıyla gütmüşlerdi. Sovyet talepleri şu şekildedir: "1. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi;2 İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi halinde üçlü ittifakın geçersiz sayılması;3. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın gereği olarak yapılacak Türk-İngiliz-Fransız Paktına "Alman ihtirazı kaydının" koyulması;4. Boğazların Türkiye ve Sovyet Rusya ile beraber savunulması;5.Montrö Boğazlar Antlaşmasına, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceğine dair garantinin eklenmesi.", Mehmet Saray, *Sovyet Tebdihi karşısında*

Türkiye tarafsız veya taraf olsun, Karadeniz'e kıyası olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri ve Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu zaman her defasında Türkiye Hükümeti ile Sovyetler Birliği birbirlerine danışacak ve birlikte karar vereceklerdir". Görüleceği üzere Sovyet istekleri Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayıcı ve kısmen bir başka ülkeye devretmesine yol açacak tarzdadır. Saraçoğlu, Moskova'ya hareketinden önce İnönü tarafından talimatlandırılmıştı: Türkiye'nin veya müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın çıkarları aleyhine durum yaratmaktan imtina edilecekti.¹⁶ Ancak daha görüşmelerin ilk gününde Moskova'nın Ankara'ya karşı tutumuna dair ilk sinyaller de ortaya çıkmıştı. Molotov'un, Saraçoğlu'na Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un ertesi gün (27 Eylül) Moskova'ya geleceğini, bir süre kendileriyle ilgilenemeyeceğini ifade etmesi manidardır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi MacMurray, Molotov-Ribbentrop görüşmelerinin bir sonuca ulaşmasına değin Saraçoğlu'nun Moskova'da Ruslar tarafından "*el altında tutulduğu*" ve orada bir "*turist*" olarak bulunduğu değerlendirmesini yapmıştır.¹⁷ Savaşın hemen öncesinde 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmış olduğunu belirtmek gerekir. Türk heyetinin üç hafta boyunca Sovyetlerle anlaşma umuduyla Moskova'da beklemiş olması Türkiye'nin Sovyet taleplerine karşı duyduğu endişenin de göstergesidir. Bu endişe nedeniyledir ki, Saraçoğlu elinde İngiliz-Fransız-Türk-Sovyet mutabakatına temel oluşturabileceğini düşündüğü bir taslakla Moskova'ya gelmişti.

Saraçoğlu'nun çantasında Türk-İngiliz-Fransız hükümetleri arasında güvenlik ve işbirliğine yönelik 23 Eylül'de paraf edilmiş bir metin; aklında ise "*...Sovyet yetkililerin Türkiye'ye karşı dostane mi veya dostane olmayan tutum içinde mi oldukları*" sorusuna cevap arayışı vardı.¹⁸ Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti üç amaca yönelikti. Birincisi, Sovyetlerin Almanlarla yaptıkları anlaşmanın Sovyet politikasında ne oranda değişiklik yarattığını anlamak. İkincisi Türkiye'nin Batı ile anlaşmalarına zarar vermeyecek bir tarzda Sovyetlerle bir güvenlik anlaşması yapmak ve nihayet üçüncüsü Balkan devletlerinin savaşta tarafsız kalması

Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s.61.

¹⁶ FRUS, 1940, V.1, s.447.

¹⁷ FRUS, 1940, V.1, s.447.

¹⁸ Alman-Sovyet anlaşmasının Türkiye üzerindeki etkileri Başkan Roosevelt'in de ilgi alanına girmiştir. ABD Ankara Büyükelçisi Başkan Roosevelt'in şahsi talimatıyla Sovyetlerin Balkanlar üzerindeki politikaları konusunda oldukça detaylı bir istihbarat raporu hazırlamış ve şifreli telgraf yerine kapalı zarfta 9 Kasım 1939'da Washington'a göndermiştir (mektup 18 Aralık'ta Washington'a ulaşacaktır.) FRUS, 1940, V.1, s.444.

halinde Sovyetlerin nasıl tepki vereceğini belirlemek.¹⁹ Sovyet tarafı Moskova görüşmelerinde gizli bir protokolü de Türk heyetine ilettiler. Sovyetlerin amacı, Alman-Sovyet anlaşmasıyla Avrupa'da dengelerin değiştiği ve Sovyetlerin Polonya üzerinde yayılma gösterdiği bir anda, Türkiye'den de daha fazla taviz koparabilmektir.²⁰ Sovyetlerin tarafsızlık ilanını gerçekleştirdikleri gün Polonya'da işgal hareketine başlamaları ise Fransa'da "gaddarca bir şaka" olarak görülmüştü.²¹ Stalin de ayrıca 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması'nda tadilat tekliflerinde bulunmuştu. Burada da amaç Türkiye'ye yönelik bir Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin Sovyetlerden yardım almasını devreden çıkarmak ve Fransa-İngiltere'nin Sovyetlerle savaşa girmesi halinde Türkiye'nin bu iki ülkenin yanında yer almasını önlemeye çalışmaktı.²² Sovyetler, Boğazlar üzerindeki taleplerini Ribbentrop-Molotov müzakerelerinde de tekrarladı.²³

Ancak Türk tarafı Sovyetlerin tekliflerini reddetti. Buna mukabil Stalin, Ege'deki Yunan adaları ile İtalya'nın elinde bulunan Oniki Adaların Türkiye'ye verilmesini teklif etti. Saraçoğlu'nun neredeyse bir aya yaklaşan Moskova misyonu her iki tarafça da istenilen neticeyi vermedi ve Türk heyeti 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı. Sovyetler'le anlaşma zemini bulunamaması üzerine Türkiye -Saraçoğlu daha Türkiye'ye dönmeden- Ankara'da İngiltere ve Fransa büyükelçileriyle 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Anlaşmasını imzaladı. Bu durum Türkiye'nin savaşın hemen başındaki güvenlik kaygılarının ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti Washington tarafından, hal-i hazırda bu isteklerini gerçekleştirecek maddi imkânlardan mahrum olsa da, Rusya'nın çarlık dönemi emperyalist heveslerinin canlanması olarak görülmüş ve olay "cesur canavarlarla beslenen çakal" tanımlamasıyla değerlendirilmiştir.²⁴ Ancak Molotov, SSCB Yüksek Konseyi'nin 31 Ekim tarihindeki özel toplantısında Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve Boğazlar'dan üs talebinde bulunduğu ve bu yüzden görüşmelerin sonuçsuz kaldığı yönündeki

¹⁹ Yücel Güçlü, "The Uneasy Relationship Turkey's Foreign Policy Towards the Soviet Union at the Outbreak of the Second World War", *The Turkish Yearbook*, V. 28, 1998, s.105-137, s. 126.

²⁰ Cevat Açıkalın, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)", *Belleken*, Cilt 56, No 217, Aralık 1992, s. 985-1079, s.1007. Sovyet-Alman Paktı'nın imzalandığı akşam Stalin, Molotov'un da bulunduğu bir ortamda Ribbentrop'a "Türklerin oynak siyasetinden kendilerinin de çok çektiğini" söyleyecektir.

²¹ Güçlü, *age.*, s.128.

²² *Age.*, s. 129.

²³ Alman Donanma Komutanlığı kayıtlarından nakleden Altemur Kılıç, *Turkey and the World*. Public Affairs Press, 1959, s.86.

²⁴ *FRUS*, 1940, V.1, s.449, 450.

dedikoduların gerçek dışı olduğunu belirtmişti. Molotov'a göre görüşmelerin kesilmesinin iki sebebi vardı. Birincisi, Türkler Almanya ile savaşa girmeme konusunda sürekli çekinceler ileri sürmüştü. İkincisi, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmemesi yönündeki Sovyet taleplerinin Türkler tarafından kabul edilmemesiydi. Ayrıca Moskova açısından İngiliz ve Fransızlarla anlaşma yapan Türkiye "*tehlikeli bir yol*"a girmişti.²⁵ ABD'nin Moskova Büyükelçisi Steinhard, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasını Rusların Türklere attığı bir tokat olarak değerlendirmişti.

Savaş Döneminde Sovyetler'in Türkiye Üzerindeki İsrarları

Sovyetler, Türkiye üzerindeki taleplerini uygun olduğunu düşündükleri her fırsatta tekrarlamaya devam etti. 1941'de Bulgarlara yapılan görüşmelerde, Trakya'da Midye-Enez hattına kadar olan bölgeyi Bulgarların, Boğazlara kadar olan toprağı da Sovyetlerin alması önerisinde bulundular. Bulgar hükümeti, "*komşu ülkelerle görüşmelerden birbirlerini haberdar etmeleri*" konusundaki anlaşma uyarınca Türk hükümetini bu gelişmeden bilgilendirmişti. Türklerin konuyla ilgili olarak Moskova nezdindeki cevap arama girişimleri sonuçsuz kaldı.²⁶ Türkiye mümkün olan tüm kanalları kullanarak Sovyetlerin ülkeleri üzerindeki taleplerini Batı'ya aktarma ihtiyacındaydı. Bu durum Türkiye'nin muhtemel Sovyet saldırısı karşısında güçlü müttefikler arayışının da tezahürüdür. Ancak Türk devlet adamlarının Sovyet tehdidiyle baş edebilme konusunda kendilerine güvendikleri de görülmektedir. Nitekim Saraçoğlu "*...Sovyetlerle komşuyuz ve onlarla nasıl baş edileceğini biliyoruz*" demişti. Sovyetler, 22 Haziran 1941'de Alman saldırısına uğradığı anda Türkiye'nin tarafsızlığına ihtiyaç duyan Moskova'nın İngiliz Hükümeti'ne verdiği güvence bu kapsamda ele alınabilir: "*Sovyet Hükümeti Montreux Sözleşmesi'ne bağlılığını teyid eder ve Türk Hükümetine Boğazlar üzerinde saldırgan bir emeli ve iddiası olmadığını garantisini verir. Sovyet Hükümeti ve aynı zamanda Birleşik Krallık'ın Majestelerinin Hükümeti Türkiye'nin herhangi bir Avrupalı gücüne saldırısına uğraması durumunda her türlü yardımı ve desteği vermeye hazırdır.*"²⁷

Bu anlamda, savaşın dayattığı yeni gerçekler karşısında Sovyetler, Türkiye üzerindeki düşüncelerinden "*şimdilik*" kaydı ile geri çekildiklerini açıklamak durumunda kalmışlardı. Bu gelişmeyi Ankara'daki İngiliz büyükelçisine ileten Türk yetkililer, söz konusu beyanın kamuoyuna açıklanmasını istemişlerdi.

²⁵ Necmeddin Sadak, "Turkey Faces the Soviets", *Foreign Affairs*, vol. 27, no. 3, 1949, s. 449-461, s. 454.

²⁶ FRUS, 1941, V.3, s. 871. Bu bilgiler, ABD Ankara Büyükelçisinin Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeye ait telgrafta yer almaktadır.

²⁷ FRUS, 1941, V.3, s. 392.

İngilizler bu istekte sakınca görmemiştir. Ancak Sovyetlerden Türkiye'nin bu talebine ne teyit ne de tekzip gelmiştir. Yine de Sovyetlerin Türkiye'ye saldırmama güvencesi Türk yetkililerce tatmin edici görülmemiştir. Diğer taraftan Ocak 1943'de Adana'da gerçekleştirilen İnönü-Churchill görüşmesi sonrasında artık Başbakan olan Saraçoğlu için Sovyet saldırganlığından korunmanın yolu Amerika ve İngiltere'den sağlanacak destekte yatmaktadır.²⁸

Savaşın seyrinin değiştiği bu dönemden sonra da Türkiye savaşa girme yönündeki İngiliz baskısına direnmiştir. Adana görüşmelerinde İngiliz tarafının savaşa katılması durumunda Türkiye'nin Sovyetlere karşı toprak bütünlüğünün korunacağını yönündeki taahhüdüne rağmen Türkiye savaşa girmemeyi tercih etmiştir.²⁹ Türkiye'nin bu baskılara direnmesinin temelinde savaşın müttefikler lehine kaymasına rağmen bir Alman işgaline uğraması ve akabinde ülkenin Sovyetlerce "özgürleştirilmesi" endişesi yatmaktaydı. Türkiye'nin stratejisi savaşın taraflarıyla dost kalma siyasetine bağlı olmuştur.³⁰ Sovyet-Türk ilişkilerinde kuvvet dengesizliğinin yaratacağı sorunlar, 1940'ların ortasından 1950'lerin sonuna değin dış politikada önemli bir endişe kaynağı olmaya devam etti. Bu saikle "Türkiye 1945-46'daki Sovyet isteklerinden ve tehditlerinden sonra Batılı devletlerle ilişkilerini öyle bir biçimde geliştirmiştir ki, bütün dış politika felsefesini sadece Batılıyla işbirliği yapmak ilkesi üzerine kurmuştur."³¹

²⁸ FRUS, 1943, V.4, s. 1063-1064. Dönemin Moskova Büyükelçisi Erkin de Türkiye'nin Sovyetlere karşı duyduğu endişenin sebeplerini tecrübeli bir diplomat olarak net bir şekilde ifade belirtmişti: "İngilizler, Türkiye'nin günün birinde Sovyetler Birliği ile başbaşa yalnız kalmaktansa, tecavüze karşı mukavemet koalisyonuna fülen girmesindeki zaruret üzerinde ısrarla duruyorlar; Türkler ise, memleketlerinin harbe katılması ile Sovyet dış politikasının seyrini değiştiremeyeceğini ileri sürüyorlardı. Türkler göre, Ruslarla anlaşmaları sırf onların çıkarlarına yaradığı nispette ve müddetçe geçerliliklerini muhafaza ederdi. Hadiselerin soğukkanlı değerlendirilmesine dayanan Sovyet politikası bislere yer vermezdi. Türkiye harp dışında kalmaya karar verseydi, yarın Sovyetler ilk fırsatta bu harp dışı vaziyetten faydalanmaya kalkacaklardı. Aksine, Türkiye harbe katılmayı uygun bulsaydı, Ruslar Türkiye'de harp gailerinden doğacak olan zaaflı istismar etmek için ellerinden geleni yapacaklardı... Türkiye bakımından en makbul hareket, mümkün mertebede kuvvetli kalmaktır. Rusların Türkleri harbe doğru itme arzularının, bu memleketi mukavemetin son hudutlarına kadar zayıflatmak ve tüketmek arzusunun ileri geldiğinde Türkiye'nin zerre kadar şüphesi yoktur." Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, 1968, s. 192.

²⁹ Adana görüşmelerine katılan İngiliz Büyükelçisi Ankara'ya döndüğü akşam ABD'li meslektaşını görüşmenin sonuçları hakkında bilgilendirmişti.

³⁰ Alman Büyükelçiyeye Türkiye'nin savaşta izlediği politika konusunda 9 Mart'ta şunu söylemiştir: "Bu dünya çapında ihtilaf beklenmedik bütün unsurları taşımaktadır. Batılıların birinin Rusya ile ayrı bir anlaşma ile durumunu kuvvetlendirmesi ya da Rusya'nın bir gün Almanya ile anlaşması zerinde durulacak bir ihtimallerdir. Türk dış politikası her türlü ihtimali dikkate almalı ve savaşan tarafların hepsi ile dost kalmalıdır." Gönlübol, *age.*, s.169

³¹ *Age.*, s. 248.

Sovyetler Birliği'nin katılmadığı 1943 Kazablanka Konferansı'nda ABD ve İngiliz yetkilileri, Türkiye'yle ilgili askerî konulardaki gelişmelerin ABD'ye bildirilmesi kaydıyla ilk söz sahibinin İngiltere olduğunu kabul etmişti.³² Savaş süresince ABD, Türkiye'yle ilgili askerî konularda bölge coğrafyasında “*tabii*” hakları olan İngiltere'ye geniş serbestlik tanımıştı. Ancak zaman içerisinde Türkiye'nin durumunu ilgilendiren konularda Kazablanka Konferansı mutabakatının ne olduğu hususunda ABD ve İngiliz yetkililer arasında anlaşmazlık olduğu ortaya çıktı. ABD'liler hiçbir şekilde siyasi ve ekonomik konularda İngiltere'nin istediği gibi siyaset oluşturamayacağını ifade ederlerken, İngilizler de konferansta kendilerine “*Türklere karşı kâğıtları istedikleri gibi kullanacaklarını*”³³ sözünün verildiğinde ısrarcıydılar.

2.Dünya Savaşı boyunca “*aktif tarafsızlık*” politikası izlemiş olan Türkiye, savaşın Avrupa ayağının sonucunun belli olmaya başladığı andan itibaren kuzey komşusu SSCB'nin açık tehdidiyle karşı karşıyaydı. Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik iştahı 1943 Tahran Konferansı'nda tekrar canlanmıştı.³⁴

Artan Sovyet Tehdidi ve Türkiye'nin Endişesi

Sovyetlerin Nazi ilerleyişini önce durdurması akabinde de kaybettikleri toprakları tekrar ele geçirmeye başlaması müttefikler arasında çıkar çatışmasına neden oldu. Eylül 1944'de ABD-İngiltere ve SSCB, İran petrolü payları üzerinde mücadeleye giriştikleri zaman, Sovyetler Kuzey İran'daki beş eyalette söz hakkı aramaya girişmişti. Bunun da ötesinde Avrupa cephesinde de, Sovyetler Bulgaristan ve Romanya'nın işgalini tamamlamıştı. Bu süreçte savaş sonrası kurulacak Birleşmiş Milletler'e üyeliğin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ülkelere açık olacağı yönündeki müttefik kararı, Türkiye'nin 23 Şubat 1945'de bu ülkelere savaş ilan etmesi sonucunu doğurmuştu. Ancak Sovyetler bu savaş ilanlarını çok geç kalmış bir karar olarak değerlendirdiler. Bu esnada ABD'nin Moskova büyükelçiliği, Sovyetlerin Türk büyükelçisinden Montreux sözleşmesinde günün şartlarına uygun değişikliklerin görüşülmesi yönündeki talebini 9 Mart itibarıyla Washington'a iletmeye başlamıştı.³⁵ Nitekim çok geçmeden Molotov, 19 Mart 1945'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim

³² *FRUS*, 1943, V. 4, s. 634, 650, 659. Konferans'ta Türkiye'nin müttefikler safında savaşa girmesi karşılığında Suriye ve Bulgaristan'dan toprak dahi verilmesi de gündeme gelmiştir.

³³ “Başkan Türkiye ile kartların oynanması konusunda esas sorumluluğu Başbakanı bıraktı”. Bu konudaki anlaşmazlık Dışişleri Bakanı'nın İngiltere'nin Washington Büyükelçisine nota yazmasına kadar varacaktır. *FRUS*, 1943, V.4, s. 1067.

³⁴ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 217-218.

³⁵ *FRUS*, 1945, V.8, s. 1219.

Sarper'e bir nota vererek iki ülke arasındaki 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini, antlaşmanın feshedildiğini bildirdi. Sovyet basını da nota verilmesi olayını Sovyet Dışişleri Bakanlığı duyurusu olarak kamuoyuna açıkladı.³⁶ Bu talepler savaş öncesinde de benzer taleplerle karşılaşan Türk tarafınca beklenen bir durumdu.³⁷ Nitekim ABD'nin Moskova Büyükelçisi, Türk Büyükelçilik çevrelerinde Rusların bu hareketinin beklendiği ve notadan bir iki ay önce Türk büyükelçisinin Ankara'yı bu konuda uyardığı yönündeki bilgiyi Washington'a iletmışti.³⁸ Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Molotov'un notasına cevaben 4 Nisan 1945'te Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'ı çağırılmış ve Türkiye'nin antlaşmanın iki tarafın çıkarlarına uyacak şekilde değiştirilmesini kabul ettiğini ve Sovyet tekliflerini dikkatle ve iyimserlikle inceleyeceklerini bildirmişti.³⁹ Türkiye savaşın galibi kuzey komşunun kabaran iştahını mümkün olabilecek diplomatik manevralarla öteleme siyasetini uyguluyordu.

Türkiye, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu sürecini tamamlayacak olan 25 Nisan 1945'de başlayan San Francisco Konferansı'na Sovyet taleplerinin tedirgin edici ağırlığı altında katıldı. Savaşın Avrupa'da sona ermesinin ardından, 21 Mayıs 1945'te Sovyetlerin Ankara büyükelçisi ile görüşen Moskova Büyükelçisi Sarper, Montreux konusu gündeme geldiği zaman muhababına bunun İngilizlerle Sovyetlerin arasını açıp açmayacağını sormuş, "*İngilizlerle aralarında anlaşmazlık olmadığı ve olamayacağı*" cevabını almıştı⁴⁰. Ekim 1944'de Moskova'da Stalin'le bir araya gelen Churchill, Montreux'yle ilgili gelişmeleri Sovyetlerin inisiyatifine bırakmıştı.⁴¹ Fakat Türk tarafının bu gelişmelerden haberi yoktu. 15 Kasım 1944'de Molotov'a sunulan bir Rus siyasî belgesinde "*...Türk Boğazlarıyla ilgili, Montreux Sözleşmesi'nde ulumlu değişiklik yapılmasına İngilizlerin blokaj koymasının pek ihtimal dâhilinde olmadığı*"⁴² değerlendirmesi de göz önüne alındığında, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerinde sıkıntılı bir devreye girdiği görülebilir. Mart 1945-Ekim 1946 arasındaki dönemde Sovyetlerin boğazlarda üs ve Doğu

³⁶ FRUS, 1945, V.8, s. 1219-1920.

³⁷ 1925 tarihli antlaşmanın 7 Kasım 1935 yılında tashih edilen şekline göre anlaşma 10 yıllık süre için tekrardan uzatılmış, taraflardan birisinin altı ay öncesinden uzatmanın olmayacağı Yönündeki beyanı olmadığı takdirde iki yıllık süre için tekrardan devam edeceği belirtilmişti.

³⁸ FRUS, 1945, V.8, s. 1221.

³⁹ Saray, *age.*, s. 72.

⁴⁰ Gürün, *age.*, s. 279-280.

⁴¹ *Age.*, s.270.

⁴² Pechatnov, *age.*, s. 412.

Anadolu’da toprak talepleri karşısında Türkiye, kuzey komşusuyla ilişkilerinde “*yalnız kaldığı endişesine kapılacaktır*”.⁴³

Aralık 1945’te Sovyetlerin İran’daki etkinliği bu ülkede özerk Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kürt Mahabad Cumhuriyeti’nin kurulmasına yol açtı. Aynı süreç içerisinde Bulgaristan ve Romanya’nın da Sovyetler tarafından işgal edilmesiyle Türkiye açık bir şekilde SSCB tarafından çevrelenmişti. Sovyet lideri Stalin’in yayımlacı hevesleri için uygun konjonktörü yakalamış gözüküyordu.⁴⁴ Nitekim Stalin Türkiye üzerindeki toprak taleplerini ve Boğazlarda üs taleplerini Moskova’da Aralık 1945’deki ABD-İngiliz-Sovyet dışişleri bakanları toplantıları esnasında da çok net bir şekilde dile getirmişti.⁴⁵ Bevin, ABD’li meslektaşları Byrnes’e Sovyetlerin politikasını “*rahatsız edici*” olarak niteledi ve “*İngiliz Hükümeti’nin bu tehditler karşısında tarafsız kalamayacağını, Türkiye’nin yanında olacağını*” belirtti. Bevin’e göre İngiliz Hükümeti’nin Sovyetlerin Boğazlarda üs ve Kars-Ardahan talepleriyle⁴⁶ mutabık olması mümkün değildi. Rusya,

⁴³Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. 14.Baskı, İletişim Yayınları, 2009, s. 399-476.

⁴⁴ Gaddis’in Stalin’in kişiliği ile ilgili tespiti ilginçtir: “Stalin herşeyin ötesinde bir Büyük Rusya milliyetçisiydi...Tutkuları, Moskova prenslerinin çevrelerindeki toprakları alma ve hükmete kararlılığını takip etti. Stalin bu amacını, gerçek kökenlerini ve karakterini gizlemeye gerek görmeden proleter enternasyonalizm ideolojisi ideolojisi içerisinde sakladı: Onunla ilgili en kapsayıcı biyografisini yazarı Robert C. Tucker’in yeni ortaya koyduğu gibi Stalin’in rol modelleri Lenin, hatta Marx değil fakat Büyük Petro ve nihayetinde Korkunç İvan’dı...”. John Lewis Gaddis, “The Tragedy of Cold War History: Reflections on Revisionism”, *Foreign Affairs*, V. 73, No: 1,Jan.-Feb., 1994, s.142-154 ,s. 144-145.

⁴⁵ *FRUS*, 1945, V.2, s.690-691. Kucherov *The Russian View*’de 1949’da makalesinde, Rusya’nın emperyalist emelleri ile ilgili şu tespiti yapmıştı: “Rusya’nın kaderinin çağdaş oluşturucuları Çarist rejimin birçok siyasi geleneğini almıştır. Bu gelenekler arasında Rusya’nın kısıtlama olmaksızın Boğazları kullanmayı garanti altına alması ve aynı zamanda da Karadeniz ülkesi olmayan milletlerin donanmalarının bu garantiden yoksun bırakılması vardır. Bu emelin Rusya’nın siyasi, stratejik ve ekonomik çıkarları ile uyumlu olduğuna şüphe yoktur... Her ne kadar Rus çıkarları açısından İstanbul ve boğazlardaki Rus emelleri iyi temele dayanıyor olsa da, mevcut durumda bunlar Batılı güçlerce şüphe ve kötü niyetle karşılanmaktadır. Bu şüphe ve kötü niyetle karşılanmadan 2.Dünya Savaşı’ndan sonra uygulanan genel yayımlacı ve emperyalist politikaları sorumludur.” Samuel Kucherov, “The Problem of Constantinople and the Straits”, *The Russian Review*, V.8, No: 3 (Jul., 1949), s. 205-220, s. 220. Stalin’le ilgili ilginç bir anekdotu Zubok şöyle aktarır: “Partinin teorik dergisi, Friedrich Engels’in Çarist Rusya’nın dış politikasını yayımlacı ve tehlikeli olarak tanımladığı bir makalesini basmak istediğinde Stalin Marsizm’in ortak kurucusunun görüşlerinin değil çarist politikaların yanında yer aldı.” Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press 2007, s.18 ve n.88.

⁴⁶ Sovyetlerin Türkiye’den toprak talebinde buldukları konusu, bu konuda Sovyetlerin bu taleplerini resmi bir bildirimde ve/veya belge üzerinde yaptıklarına dair bir belge bulunmadığı için tartışmalı bir konu olarak görülebilir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika

İskandinavya'dan Akdeniz sahillerine kadar gücü elinde tutan İngiltere'ye karşı "kıskaçlık" beslemekteydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Dixon'a göre Rusya İngiltere'yi sahip olduğu etki alanları açısından bir tehdit olarak görüyordu.⁴⁷

Bevin, Moskova'daki toplantıların ardından 24 Ocak 1946'da Washington'u ziyaret etti. Burada Ortadoğu'daki Sovyet tehdidine karşı Amerikalı liderleri de sürekli tetikte tutmakla ve İngiliz "özel çıkarları"nın korunması adına ABD'nin bölgeye girmesinin şartlarını sağlayacak siyasî hazırlıklarla ilgilendi. Moskova'nın Ankara'dan talepleri stratejik açıdan önemliydi: İngilizlere göre Sovyetler saldırırsa Türkler savaşacaktı. Amerika bu duruma kayıtsız mı kalacaktı? Başka bir dünya savaşı kaçınılmaz mı olacaktır? Bevin'in Washington'da gündeme getirdiği sorular Washington'da endişeye yol açmış olmalıdır.⁴⁸ İngiltere'nin, ABD'yi Orta Doğu'ya sokma siyaseti Rusya'nın izlediği politika sayesinde karşılıksız kalmadı. Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson anılarında Sovyetlerin uyguladıkları politikalarla ABD'yi eğittiğini belirtir.⁴⁹

ABD Dışişlerinin resmi kaynaklarında Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki emellerinin salt askerî düzeyde olmadığı vurgulanmaktadır. Acheson, Sovyetlerin amacının "önce Türkiye'de, devamında da Yakın Doğu'nun geri kalanında

İşleri Genel Müdürü Loy W. Henderson Sovyetlerin resmi bir toprak talebi olmadığını kabul etmektedir. Melvyn P. Leffler, "Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952", *The Journal of American History*, V.71, No: 4, 1985, s. 807-825, s. 809 ve not 5. Ancak Sovyet taleplerinin Türk dış politikasını meşgul ettiği günlerde, Türk Dışişleri Bakan Vekili'nin yeryüzünde hatırı sayılır ölçüde toprağı olan bir ülkenin ilave toprağı ihtiyacı olup olmadığını sorusuna Sovyetler'in Ankara Büyükelçisinin verdiği cevap dikkat çekicidir: Sovyetler Birliği'nin ilave toprağı ihtiyacı yok ancak Ermenistan Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyet çok küçük ve toprağı ihtiyacı var. FRUS, 1945, V.1, s. 1025. Konumuz açısından ise önemli olan, Sovyet liderliğinin toprak talebini bir siyasi manivela olarak kullanma isteğı ve yeteneğıdir.

⁴⁷Piers Dixon, *Double Diploma: The Life of Sir Pierson Dixon*, Hutchinson 1968, s. 193-194'ten nakleden, Abdul Rahman Zulkanain v.d. "Britain, the United Nations and the Iranian Crisis of 1946" *Middle-East Journal of Scientific Research* 18 (11), 2013, s. 1544-1556, s. 1549.

⁴⁸Toplantı tutanağını hazırlayan Dixon'ın notlarından aktaran John Saville, *The Politics of Continuity: British Foreign Policy and the Labour Government 1945-1946*, London and New York, Verso, 1993, s. 63.

⁴⁹ Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years at the State Department*, W.W. Norton, Inc., 1969, s. 196. "[Ruslar] Boğazlar ve İran üzerinde baskı kurarak barbarların klasik Yunanlılar ve Roma sonra da çarların kullandıkları sıcak denizlere istila güzergâhını takip ettiler. Thermopylae'dan Kırım'a bu noktalarda baskı kurmak gelenek halini almıştır. Bazı Amerikalılar onların [Ruslar] tarihini paslı bir geçmiş olarak görse de İngilizler ve [ABD] Başkan[ı] için durum böyle değildir.

hâkimiyeti ele geçirmek” olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰ Savaşın sonuna doğru Orta ve Güney Avrupa’da işgaller yoluyla toprak kazanımı sağlamış olan Stalin, dikkatini yine Sovyetlerin güney kanadına çevirmiş ve Kafkasları işaret ederek “*buradaki sınırları beğenmiyorum*” değerlendirmesini yapmıştı.⁵¹ Bu noktada vurgulamak gerekir ki, Soğuk Savaş’ın Sovyet yayılmacılığının ve Stalin’in “*paranoyak*” hezeyanlarının yansımaları olduğu yönünde Amerikan “*geleneksel*” Soğuk savaş tarih yazımında güçlü bir görüş bulunmaktadır.⁵² Sovyetlerin, örneğin en azından savaş süresince, Doğu Avrupa’nın komünistleştirilmesi için bir “*masterplan*”ları olmadığı ancak savaşın sonuna doğru “*adım adım*” bunun gerçekleştirilmesiyle ilgili girişimlere başladıkları yönünde aksi bir görüş de bulunmaktadır.⁵³

Ancak Stalin’in Sovyetler Birliği’ni Batı’ya karşı koruma altına almasında rasyonel ve gerçekçi birçok neden de bulunmaktadır. Rusya, 20.yüzyılın ilk kırk yılında da iki kez Alman saldırısıyla yüz yüze gelmiştir. Öte yandan, Sovyetler Birliği’nin Ekim 1917 Devrimi’ni takip eden dönemde “*Kapitalist*” güçlerin askerî birlikleriyle de mücadele edilmişti.⁵⁴ İç savaş dolayısıyla Sovyet liderlerinin düşman bir dünya tarafından tehdit edilen bir ülkeye sahip oldukları endişesi taşıdıklarını söylemek abartı olmayacaktır. Nitekim dış politikalarında ulusal güvenlik endişelerini ön plan tutmaları da normaldir; özellikle 2. Dünya Savaşı’nda oldukça yıpranmış ve zayıflamış bir ülkeye sahipseniz.⁵⁵ Dolayısıyla

⁵⁰FRUS, 1947, V.5, s.537-538; Arthur Schlesinger, “Origins of the Cold War” *Foreign Affairs*, 46, October 1967, s. 22-52, s. 30-31.

⁵¹ “[Stalin] Türkiye’den toprak isteginin yanı sıra Türk Boğazlarının SSCB tarafından etkin bir şekilde kontrolünü sağlayacak üsler verilmesini talep etti... Hemen anlaşıldı ki çok ileri gitmişti. Patronuna karşı normal olarak hoşgörülü olan Molotov, boğazları kastederek, ‘Buna izin vermezler!’ dedi. Sinirlenen patronu ‘Sen devam et, ortak mülkiyet için baskı kur’ şeklinde cevap verdi.” John Lewis Gaddis, *The Cold War: The Deals The Spies The Truth*, Penguin Books, 2005, s. 28.

⁵² Bu konuda güçlü bir görüş için, Schlesinger, *age.*, s. 22-52.

⁵³ “SSCB, başlangıçta görece ılımlı bir çizgi izleyecek ve bunu bir ajandaya oturtmayacaktı. Fakat komünistler ‘adım adım ilerleyecek’ ve iktidarı aşamalı olarak ele geçireceklerdi. Nihayetinde, ‘uygun an’ geldiğinde, tam bu aşamada, Sovyet lideri Josef Stalin’in kendisinin ortaya koyduğu gibi ‘maske’ çıkarılacak ve ‘en üst seviyedeki program’ hayata geçirelecekti.” Marc Trachtenberg, “The United States and Eastern Europe in 1945: A Reassessment.”, *Journal of Cold War Studies*, V.10, No: 4, Fall 2008, s. 94-132, s. 94 not 2.

⁵⁴ Stalin’in “realist” politika anlayışı konusunda bkz. LaFeber, *age.*, özellikle Birinci Bölüm, “Open Doors, Iron Curtains (1941-1945)”, s. 8-28. Stalin’in “etki sahasını” Batı’dan gelecek saldırılara karşı korumasız bir coğrafyaya sahip Rus topraklarını koruma adına mümkün olan en geniş şekilde Atlantik kıyasına taşıma girişimi Rus çıkarı açısından anlaşılır bir siyasi güdüdür. Bkz. Schlesinger, *age.*, s. 29.

⁵⁵Zubok, *A Failed Empire*, s. 9. Bu çerçevede Moskova’nın kendi güvenliğiyle ilgili endişelerini Molotov ABD’li muhabibine şöyle aktarmıştı: “ABD’nin görülmediği dünyanın hiçbir köşesi kalmadı.

Türkiye'den üs ve toprak talebinin kişisel bir tutkuya dönüştüğü değerlendirilmesi bir yana, "güvenlik içinde yayılmacı siyaset" arayışı tarihsel bir altyapıya da sahipti.

Türkiye, Sovyet işgali altındaki orta ve güney Avrupa'nın dışında Sovyet yayılmacılığını en yakın hisseden ülkeldi.⁵⁶ Aslında, savaş henüz sona ermeden Nisan 1945'de toplanan San Francisco Konferansı'nda Sovyet Ermenistan'ı ve İran Kürtleri Türkiye'den toprak talebinde bulunmuş, savaş sonrası dünyanın oluşumunda iki esas güçten birisi olan kuzey komşusu ile Türkiye ulusal güvenliğini sağlama alabileceği sakin bir limanı bulmak için yoğun bir uluslararası temasa girmiştir. Uzun yıllardır Avrupa'ya yönelmiş Türkiye için, güvenlik anlamında gerekli olan koruma bu kez de, önce askerî ve sivil yardımlar arkasından da siyasî ve askerî yapılanmalar aracılığıyla Atlantik ötesinden, ABD'den aranmıştı. Fakat savaşın ardından hâlâ Sovyetlerle savaş dönemi işbirliğini sürdürebileceğine inanan ABD, açıkça Sovyet yayılmacılığının kendi çıkarlarına zarar verdiğini gördüğü noktaya kadar bu iyimserliğini korumuştur. Belirtmek gerekir ki, Türkiye, iki Sovyet notası arasındaki yedi aylık çok kritik bir dönemde yalnız kalmıştı.

Gerçi Türkiye, askerî harekâtların sürdüğü ancak savaşın galiplerinin belli olmaya başladığı bir zamanda, savaş sonrası düzenin ana hatlarını görmüş gibidir. Örneğin, Mısır'da konuşlanmış müttefik kuvvetlerinin hava güçlerinin yararlanması için ABD ile bir anlaşma yapmış ve Adana bölgesi ve havaalanını ABD Hava Kuvvetleri ve istihbarat faaliyetleri için tahsis etmişti.⁵⁷ Türkiye'nin Amerika'ya yönelik bu tercihi, Soğuk Savaş'ın sonuna değin yaklaşık 45 yıl dış politikada ABD'nin güvenlik şemsiyesi altında olacağı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

ABD'nin Türkiye İlğisi

Amerika'nın Türkiye'nin de yer aldığı Orta Doğu'ya yönelik Sovyet tehdit algılaması savaşın hemen sonrasında netleşmeye başlamıştı. ABD Dışişleri

ABD, her yerde hava üssüne sahip: İzlanda'da, Yunanistan'da, İtalya'da, Türkiye'de, Çin'de, Endonezya'da ve birçok başka yerde ve daha fazla hava ve deniz üssüne Pasifik Okyanusu'nda da sahip. İzlanda hükümetinin protestolarına rağmen ABD birliklerini tutuyor, SSCB birlikleri Çin'den ve diğer yabancı bölgelerden çekilmiş olmalarına rağmen aynı şekilde Çin'de de ABD birlikleri tutuyor Bu durum, belirli Amerikan çevrelerinde emperyalist politika yayılmacılığı arayışının gerçek ifadesi ve tezahürüdür." G.P. Kyninve J. Laufer (eds.), SSSR i Germanski Vopros, 1941-1949, vol. 2 (Moscow 2000), document 112'den nakleden, Geoffrey Roberts, "Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8." *Journal of Contemporary History*, V. 46, No: 1, January 2011, s. 58-81, s. 64.

⁵⁶Bruce Robellet Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, Princeton University Press, 1980. s. 335-347.

⁵⁷ Robert Cossaboom ve Gary Leiser, "Adana Sation 1943-1945: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey." *Middle Eastern Studies*, V. 34, No: 1, January 1998, s. 73-86.

Bakanı James F. Byrnes'in Mayıs 1946'da Sovyet dış politikasının temelini ne olduğu sorusuna Fransız meslektaşı "yayılmacılık yoluyla güvenlik" şeklinde cevap vermişti.⁵⁸ Savaşın ardından Şubat 1947'de Truman Doktrininin ilanına kadar geçen sürede Orta Doğu coğrafyasında Amerikan dış politikası iki temelde şekillenmişti: 1) İngiltere'nin tarihsel rolü ve dönemin klasik ABD dış politikası gereği, İngiltere'nin "meşru haklara sahip" olduğu etki sahasına müdahale etmeme, 2) Mümkün olduğunca bu politikayı takip etme ve bu konuda İngiltere'ye garanti sağlanması⁵⁹. Ancak Kazablanka'nın ardından İngiltere ve ABD arasında Türkiye'nin siyasî ve ekonomik sahalarında kimin söz sahibi olacağı yönündeki yanlış anlamadan kaynaklanan tartışma, ABD'nin bölge üzerinde etkinlik sahasını kolaylıkla İngiltere'ye bırakmayacağını işaretliydi. Bu çerçevede ABD, Orta Doğu bölgesinde daha derin bir stratejik anlayışı tedricen geliştirmeye başlamıştır. Bu, aynı zamanda, "özgür dünya"nın liderliğine soyunan ABD için bir nevi kaslarını gösterme mücadelesidir. Süreç, bölgede daha önce İngiltere'nin sorumluluğunu kabul etmiş olan ABD'nin siyasî planlamasında da değişikliğe delalet etmektedir.⁶⁰

Zira savaş süresince müttefik liderler arasında devam eden ve Kazablanka'yla başlayan bir dizi konferanslar zincirinde (Kazablanka, Quebec, Kahire, Moskova ve Tahran), Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi konusu gündeme geldiği zamanlarda sadece ABD, Türkiye'yle ilgili politikalar konusunda kararlı bir tavır sergilemişti. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Churchill ve Stalin'den gelen tüm yoğun baskılara rağmen Başkan Roosevelt "vicdanının Türkiye'yi savaşa zorlamaya müsait olmadığını" söylemiş ve "kendisinin İsmet İnönü'nün yerinde olsa, İngiltere'den çok daha fazla yardım isteyeceğini" belirtmişti.⁶¹ Yine de Amerika'nın küresel düzeyde yürüttüğü "stratejik" savaşta iki müttefikinin çıkar alanlarında Türkiye hakkında çok da müdahil bir tavır sergilememesi anlaşılır bir durumdur. Amerika Türkiye'yle ilgili askerî sorunları İngiltere'ye havale etmiş, Sovyetlerin siyasî talepleri karşısında da hem Sovyetleri hem de Türkiye'yi yatıştırıcı bir politika izlemişti. Ancak bu tutumunun çok da işe yaramadığı ilerleyen dönemde görüldü.

⁵⁸Howard Jones, *New Kind of War: America*, Oxford University Press, 1997, s. 7.

⁵⁹FRUS, 1947, V. 5, s. 514.

⁶⁰ Savaş boyunca ABD İran, Suudi Arabistan ve Mısır'da İngiliz kuvvetleri ile birlikte özellikle asker ve teknik danışmanları ile özellikle deniz ve hava kuvvetleri için bakım onarım merkezleri tesis etmiştir. Bu faaliyetlerinin merkezi ise Ortadoğu Tedarik Merkezi olarak Kahire'dir. ABD bu bölgede İngiliz ve Sovyetlere uygulanan Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşmaları gereği lojistik destek sağlamıştır. FRUS, 1947, V. 5, s. 513.

⁶¹Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 260.

Sovyet Tehdidini Dengeleme: Batı Desteğini Arayış

Türk-Sovyet ilişkilerinde notalar savaşı olarak tanımlanabilecek bir yalnızlık bir süreci başladığında, Türkiye toprak bütünlüğünün korunması için açıkça güvenebileceği ve yardım alabileceği belirgin bir Batı desteğinden yoksundu. Türkiye toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin sağlanması için ABD ve İngiltere'den destek arayışındadır. 19 Mart 1945'te başlayan nota savaşı 17 Ağustos 1946'da Sovyetlerin ABD-İngiltere ve Türkiye'ye gönderdikleri notaya⁶², 19 Ağustos'ta ABD'nin savaş riskini de göze alarak cevap vermesiyle en üst seviyeye ulaşmıştı. Sever, bu nota ile Türkiye'nin "*Amerika'nın Sovyetlere karşı gerçek tavrı ile ilgili endişeleri[nin] ... son buldu[ğunu]*" ifade eder.⁶³ Türkiye'nin bu notaya cevabı Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcının işaretidir.⁶⁴ 15 Ağustos'ta Beyaz Saray'da yapılan güvenlik toplantısı Türk-Amerikan ilişkilerinde gelecek yılları da şekillendirecek olan karara sahne olmuştu. Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Dairesi'nin aynı tarihli notasında, Başkan Truman yaklaşan tehlike karşısında uyarılmıştı: "*Sovyetler Birliği'nin birinci amacı Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmektir*". Eğer Sovyetler bu girişimlerinde başarılı olursa, Birleşik Devletler, "*imkânsız olmasa da, oldukça zor bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin Yunanistan üzerinden, ardından tüm Yakın ve Ortadoğu'nun kontrolünü ele geçirmesini önleyebilecektir*"⁶⁵. Amerika açısından konunun

⁶² Notalar ile ilgili Türkiye'nin tezi ile ilgili o günlerin havası içerisinde detaylı bir anlatım için bkz. Cemil Bilsel. "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence." , *The American Journal of International Law*, vol. 41, no. 4, Oct. 1947, s. 727-747. Bilsel, Rus/Sovyet politikalarını emperyalist olarak tanımlar ve boğazlarla ilgili Rus tutumunun günün şartlarına uygun olarak üç şekilde geliştiğini ifade eder: a) Zorlu zamanlarda Ruslar boğazların savaş gemilerine açılmasını önerir (açık kapı politikası); b) Rusya zayıf hissettiği zamanlarda boğazların tüm savaş gemilerine kapatılmasını talep eder (savunmacı politika); c) Rusya kendini güçlü hissettiği zaman boğazların yalnızca Rus savaş gemilerine açık tutulmasını ve boğazların sahipliğini amaçladığı istediği saldırgan bir politika izler (emperyalist politika). Bu durum Rusya'nın açık bir saldırganlık emperyalist politikasıdır. Öte yandan, örneğin, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi, ABD'li mevkidaşı nezdinde Türkiye üzerindeki baskıyı devam ettirmiş, ilişkilerde Sovyetlerin yükselen gücünün gözönüne alınmasını istemiştir. *FRUS*, 1946, V.7, s. 813-817.

⁶³ Sever, *age.*, s. 42. ABD'nin notası Sever'in işaret ettiği gibi çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak notalar savaşı yaklaşık iki ay daha devam etse de bunlar diplomatik usul açısından son sözü kimin söylediği gibi sonucu değiştirmeyecek tarzda muhaberat olarak kalacaktır. Süreç şu şekilde olur; 21 Ağustos'ta Türkiye, 22 Ağustos'ta da İngiltere, ABD notasını takiben Sovyetlere cevabı nota verecektir. Türkiye'nin notasına Sovyetler 24 Eylül'de yetersiz buldukları gerekçesiyle cevap verecek Türk tarafı da buna 18 Ekim'de mukabele edecektir. ABD 9 Ekim'de İngiltere de 13 Ekim'de Sovyetlere nota verecektir.

⁶⁴ Sever, *age.*, s. 42.

⁶⁵ *FRUS*, 1946, V.7, s. 840.

geciktirilmeye tahammülü yoktu. Bakanlığın Yakın Doğu Bölümü Başkanı Henderson ileride 15 Ağustos gününü karar anı olarak hatırlayacaktır: “Herhangi bir Sovyet saldırganlığına ve özellikle Türkiye örneğinde açıkça görüldüğü gibi, Türkiye’ye karşı herhangi bir Sovyet saldırganlığına karşı elimizdeki mevcut tüm imkânlarla direnmemizi gerektirecek karar verme anı gelip çatmıştır.”⁶⁶ Truman; Dışişleri Bakanı, Savaş Bakanı, Donanma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı’nın görüşleri doğrultusunda Sovyet taleplerini Türkiye’nin geri çevirmesi önerisini kabul eder. Buna göre, ABD, Türkiye’ye desteğini göstermek üzere bir donanma gücünü Doğu Akdeniz’e gönderecektir.⁶⁷ Truman’ın Türkiye’ye destek vermesi, Kara Kuvvetleri Plan ve Operasyonlar Dairesi Komutanı General Norstad’a göre Truman Doktrinini doğumuna işaret etmekteydi.⁶⁸ 19 Ağustos’ta ABD Moskova Büyükelçiliği Sovyetlere verdiği nota ile Boğazlar sorunu konusunda ABD’nin net duruşunu ortaya koymuştu: Boğazlar konusu “yalnızca Karadeniz güçlerini ilgilendiren bir mesele değildir, Birleşik Devletlerin de dâhil olduğu diğer güçleri de ilgilendirmektedir.”⁶⁹ Bu husus, Nisan 1946 Missiouri zirhlısının Türkiye ziyaretinden daha mühim bir Amerikan desteğine işaret etmektedir. Xydis’e göre, Amerika’nın bu kararı eskisinden daha fazlaydı ve Akdeniz’de ABD ve İngiltere’nin işbirliğine en üst düzeyde yansımaktaydı. Belirtmek gerekir ki, Stalin döneminin Türkiye’yle olan ilişkilerinin, Türkiye’yi Batı bloğuna ittiğini, yıllar sonra dönemin Sovyet lideri Kruşçev 28 Haziran 1957’deki Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında belirtecekti:

“Hatırlayın [Stalin dönemi politikalar] ne tür üzücü sonuçlara yol açtı, Türkiye ve İran’la dostane ilişkilerimizi bozdu, bizim komşularımız. Türkiye’ye yönelik yanlış politikamızla Amerikan emperyalizmine yardım ettik. Türkler Vorosilov’u kardeş gibi karşıladılar, onun adını bir meydana vermişlerdi. Fakat İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye’ye dostluk antlaşmasını yırttığımızı söyleyen bir nota verdik. Neden? Çünkü sizler [Türkler] Çanakale Boğazı’nı vermiyorsunuz. Dinleyin, yalnızca bir sarhoş böyle bir şey yazabilir. Her şeyin ötesinde hiç bir ülke Çanakale Boğazı’nı gönüllü olarak vermez...Kısa görüşlü

⁶⁶ Loy W. Henderson, Oral History Interview, Truman Library, s. 234-235, <https://www.trumanlibrary.org/oralhist/henderson.htm>, Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2012.

⁶⁷ Robert J.Donovan, *Conflict and Crisis: The Presidency of Henry S. Truman, 1945-1948*, Norton 1977, s. 251; Acheson, *age.*, s. 263-264; Jones, *age.*, s. 63-65.

⁶⁸ Stephen G. Xydis, “Truman Doctrine in Perspective” *Balkan Studies*, vol.8, 1967, s. 239-262, 248. not 40, 249.

⁶⁹ FRUS, V.7, 1946, s.847.

politikalarımızla Türkiye ve İran'ı ABD, İngiltere ve Bağdat Paketi'nin kucağına ittik."⁷⁰

Türk devlet adamları Sovyet tehdidini "Demokles'in kılıcı"⁷¹ olarak hissederken, toprak bütünlüğü ve güvenlik garantisini Batı'dan aradılar. Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde dış politika belirleme ve karar alma süreçlerinde mihenk taşı Sovyet tehdidi ve onun sonucu olan Sovyet sendromu etkilerini yıllarca koruyacak bir siyasî iklim yarattı.⁷²

ABD, Sovyetlerle savaş sonrası barış içinde yaşama umudunu 1947'lerin başına değin korumuştur. Ancak Stalin'in "güvenlik için yayılma" anlayışının etkilerini gördükçe bu umudundan vazgeçti. ABD yönetimi savaş sonrası Avrupa'daki siyasî yapılanmada Sovyet işgali altında Polonya, Bulgaristan ve Romanya'yla devam eden Moskova yanlısı hükümet kurma süreçlerini kabul etmek zorunda kaldı.⁷³ Sovyetlerle uzlaşma umudunu yitiren ABD, İngiltere'yle daha sıkı stratejik işbirliğine gitti. Aslında bu durum Sovyetlerce müstehzi bir şekilde değerlendirilmiş gibidir. Nitekim Molotov'un selefi Maxim Litvinov henüz Haziran 1945'de ABD'li yetkililere serzenişte bulunmuştu: "Balkanlar ve Doğu Avrupa'da bize [Sovyetlere] muhalefet etmek için siz Amerikalılar niye bu zaman

⁷⁰ "CC CPSU Plenum, Evening 28 June 1957" notları, 06/28/1957, Istoricheski Arkhiv 3-6(1993) and 1-2(1994), Çev. Aldrich-Moodie Benjamin,

[http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034F03A-96B6-175C-](http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034F03A-96B6-175C-997CF0E22D8D3F3E&sort=Collection&item=Soviet%20Foreign%20Policy)

[997CF0E22D8D3F3E&sort=Collection&item=Soviet%20Foreign%20Policy](http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034F03A-96B6-175C-997CF0E22D8D3F3E&sort=Collection&item=Soviet%20Foreign%20Policy), Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2012. Kruşçev'in bahsettiği Voroşilov, Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal ile görüşmelerde bulunmuş, akabinde Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamalarına katılan Sovyet heyetinin başkanlığını yürütmüş olan General Kliment Vevremoviç Voroşilov'dur. Taksim anıtında Mustafa Kemal'in arkasında diğer Sovyet Generali Frunze ile birlikte durmaktadır. Voroşilov ile ilgili olarak bkz. Erda Aydoğan, "Kliment Yefromoviç Voroşilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkâlap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 39, Mayıs 2007*, s. 337-357.

⁷¹ Aydın, *age.*, s.476.

⁷² Türk siyasi hayatında önemli kilometre taşlarından olan 4 aralık 1945'de İstanbul'da Tan gazetesi matbaasının tahrip edilme olayına iştirak etmiş olan Şükrü Sezer, dönemin psikolojisini yıllar sonra şöyle anlatacaktır: "Bizim milliyetçiliğimizin... tek bir düşmanı vardı: Komünizm. O günkü şartlarda, bir insana edilebilecek en büyük küfür 'komünist'ti. Atatürk'ün 'Komünizmi yılanın başını nerede görürseniz ezin' sözü ağızdan ağıza dolaşıp duruyordu... Bizim aslında derdimiz komünizm falan değil. Öyle bir Rus düşmanlığı var ki.", *Tempo*, Sayı 52, 31.12.1997.

⁷³ Balkanların Sovyetler ile paylaşılmasını konu alan Churchill ve Stalin arasında "Yüzdeler Anlaşması" olarak anılan konu ile ilgili bkz. Albert Resis, "The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944." *The American Historical Review*, vol. 83, no. 2, Apr., 1978, s. 368-387.

kadar beklediniz?...Bunu üç yıl önce de yapabiliydiniz. Şimdi çok geç ve şikâyetleriniz yalnızca şüphe doğuruyor."⁷⁴

Sovyetler, Amerikalılara yönelik şüphelerinde haklıydı. Çünkü savaşta en büyük maddi ve insani kaybı Sovyetler yüklenmişti. Avrupa'yı Nazilerden kurtarmanın bir bedeli olmalıydı ve Sovyetler bu bedeli tahsil etmekte kararlıydı. Örneğin Nazi Almanyası'nın Ortadoğu petrollerini ele geçirmelerini engellemek amacıyla İngiltere ve Sovyetler 1941'de İran'ı işgal etmişlerdi. Anlaşma gereği İngilizler işgal ettikleri İran'dan Mart 1946 başında çekilirken, Sovyetler çekilmeyi reddetmişlerdi. Sovyetler İranlılara karşı petroler üzerinden hak iddiasında bulunmuşlardı. İran petroleri üzerinde yüzde 50-50 olan İngiliz petrol anlaşmasından daha iyi bir teklifi İranlılara sundular: Yüzde 49 Sovyet payına karşılık yüzde 51 İran payı. Bunu yaparlarken de Balkanlar ve Doğu Avrupa'da da olduğu gibi doğal gördükleri yayılma hakkına ABD'nin ses çıkarmayacağını düşünmüşlerdi.⁷⁵ Bundan sonraki süreç, Sovyetlerin etki sahası olarak gördükleri İran üzerinde kısmi askerî harekâtlar ve yukarıda değinildiği üzere, İran Azerbaycan'ı ve Mahabad'ın kuruluşu konusundaki baskılarıydı. Savaşın sona ermesiyle Sovyetler Avrupa, Akdeniz, Orta Doğu ve Hindistan'ı tehdit edebilecek bir konuma gelmişti.⁷⁶

Ancak özellikle Nisan 1945'te Başkan Roosevelt'in ölümünün ve Churchill'in de Temmuz'da genel seçimleri beklenmedik şekilde kaybetmesi sonucu iktidardan uzaklaşmasının, savaşta ortaklığın artık eskisi gibi olmayacağı düşüncesini Stalin'in aklına getirdiği söylenebilir. ABD, artık geleneksel "*tecrit*" (isolationist) politikasından uzaklaşmaya başlamıştı ve Avrupa'da Sovyet etkisine karşı bir tutum takınmıştı. Moskova'nın İran, Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki etkisi hızla artarken Batılı müttefikleriyle işbirliğini devam ettirme arzusunu korumuştur. Ne var ki, bu iyi niyetli düşünce Truman Yönetiminin 1947'deki Avrupa'nın yeniden inşası ve kalkınmasına yönelik Marshall Planı ile sona erecekti.⁷⁷ ABD açısından Sovyetlerin nüfuz

⁷⁴ Litvinov ile mülakat yapan Edgar Snow'dan nakleden, Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941-1945*, Columbia University Press, 1979, s. 218.

⁷⁵ Moskova'nın böylesi bir görüşe sahip olması mesnetsiz de değildi. Nitekim dönemin önemli İngiliz diplomatlarından ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığında yapmış olan Sir William Strang'ın konuyla ilgili Mayıs 1943'deki, Mazower'ın ifadesiyle, "acımasız görüşü" dikkat çekicidir: "Almanya'nın Batı Avrupa'ya egemen olmasındansa, Rusya'nın Doğu Avrupa'ya egemen olması yeğdir." Mark Mazower, *Karanlık Kıtâ*, Çev. Mehmet Morali, Alfa, 2013, s. 309.

⁷⁶ Louis J. Halle, *Soğuk Harp*, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, 1976, s. 97.

⁷⁷Vladislav Zubok ve Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, 1996, s. 102-104.

alanlarının artmasının önlenmesi yönündeki politika arayışları Amerikan karar vericiler için öncelikli konu olmuştur.

Sovyet Tehlikesinin Çevrelenmesi: George Kennan ve “Uzun Telgraf”

Washington’un Moskova’ya yönelik tutumu, Sovyetlerin İran’daki askerî ve siyasî manevraları ve Churchill’in Başkan Roosevelt’in doğduğu Fulton kasabasında 5 Mart 1946’da ünlü “*Demir Perde*” konuşmasındaki uyarı sonrası ani değişiklik gösterdi. ABD, 1946’nın başından itibaren Sovyetlere karşı politika arayışına girdi. Bu arayışın siyasî bir planlamaya dönüşmesi ise, ABD’nin Moskova Maslahatgüzarı ve önemli bir Rusya uzmanı olan George Kennan’ın 22 Şubat 1946’da Washington’a gönderdiği “*Uzun Telgraf*” (The Long Telegram) sayesinde oldu. Bu telgrafın öngördüğü prensipler ABD’nin SSCB’ye karşı yürüttüğü 45 yıllık Soğuk Savaş’ın temelini oluşturdu.⁷⁸ ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, Aralık 1945 sonunda Moskova’dan döndüğünde Başkan Truman da bakanı için bir not hazırlamıştı. Bu notta Truman’ın Sovyetler ile ilgili düşüncesinin değiştiğine yönelik çarpıcı ipuçları vardı. Zira Truman, Stalin’in Balkanlar, Avrupa ve İran üzerindeki politikalarından iyice rahatsız olmaya başlamıştı,

“Rusların Türkiye’yi işgal ve Karadeniz Boğazlarından Akdeniz’e kadar bölgeyi ele geçirmeleri niyeti konusunda aklımda hiç bir şüphe kalmadı. Eğer Ruslar demir bir yumruk ve sert dille mukabele görmezse başka bir savaş olacaktır. Yalnızca tek bir dülden anlıyorlar: Ne kadar tümeniniz var?’ Artık daha fazla tavizkar olmamıza gerek olduğunu düşünmüyorum... Sovyetlere bebek bakıcılığı yapmaktan yorulmuşum.”⁷⁹

Truman, bu düşünceler içerisindeyken Soğuk Savaş’ın mimarlarından biri olan Kennan’ın telgrafı da Washington’a ulaşmıştı. Sovyet iç ve dış politikasının analiz edildiği telgrafta Kennan, Sovyetler’in belirli bir politikası olmadığı, iç ve dış politika anlamında bir belirsizlik süreci yaşandığı, askerî olarak da ABD’ye bir mukabelede bulunamayacağı hususlarına dikkat çekti. Çözüm olarak da ABD’nin Sovyetlere “*güçlü bir karşılık*” vermesini önerdi. Kennan’a göre eğer ABD, yeterli gücü toplayabilir ve bu gücü kullanma konusunda dirayet gösterebilirse Moskova bu politikaya karşılık verecek durumda olamayacaktı. Batı, siyasal ve ekonomik anlamda savaş yorgunu olsa da, Sovyetlerin durumu daha da kötüydü ve komünist sistemin ekonomik mucizesi görünürde bir başarı olmakla birlikte Sovyet yurttaşları moral açıdan çöküşteydi. Kennan’ın iddiası

⁷⁸ Telgrafın tam metni için bkz. FRUS, 1946, V.6, s. 696-709.

⁷⁹ Robert H. Ferrell, *Off the Record: The Private Papers of Harry S. Truman*. Harper&Row, 1980, s. 79–80.

komünizmin kendi insanlarınca dışlandığı yönündeydi.⁸⁰ Kennan, Uzun Telgraftan bir yıl sonra “Mr. X” takma adıyla “*Sovyet Kuşatmasının Kaynakları*” başlıklı bir makale yayınlamak üzere görüşlerini kamuoyuyla paylaştı. Kennan’a göre Sovyet insanı “*fiziksel ve ruhsal açıdan yorgun*”du. Kennan, Sovyetlerin savaş sonrası yorgunluğundan bahsetse de, Türkiye açısından durum pek de öyle değildi. Sovyet zırhlı birliklerini 19 Mart 1946’da sınırlarında görmek Türkiye’nin 1939’dan beri endişe duydukları tehdidin somut haliydi.⁸¹ Nitekim ABD, İran hükümeti aracılığıyla Sovyet-İran buhranını BM’ye taşımıştı. Sovyetler ise konunun BM gündemine alınmaması çabalarında başarısız olmuşlardı. Nihayetinde BM konunun iki ülke arasında müzakerelerle çözümüne karar vermişti.⁸² Neticede Sovyetler, İran’dan çekilme konusunda İran hükümetiyle 4 Nisan 1946 tarihli nota teatisi sonrasında anlaşmışlar.⁸³

Bu noktada dikkat çekici olan, yayılmacı siyasetini Doğu Avrupa’da ve Balkanlar’da sürdürürken Sovyetlerin sınır komşusu İran üzerinde uzlaşmacı bir tavır sergilemiş olmasıdır. Bir büyük gücün, tek bir mekanizmaya bağlı kalarak, henüz kurulmuş olan ve işlerliği konusunda hiçbir emsal olmayan BM kararına uygun olarak bir anlaşmazlığa çözüm araması önemlidir. Atom silahı tek elinde tutan ABD’nin Truman’ın Stalin’e açık bir mesaj göndermiş olduğu hatırlanırsa, Moskova’nın uzlaşmacı tutumu anlam kazanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanı Byrnes’in Sovyetlerin İran Azerbaycanı’nda askerî üs açmasından birkaç hafta sonra yaptığı konuşmalar (Mart-Nisan 1946) Sovyetler üzerinde etkili olmuştu. Sovyetlerin İran’da tam bir hâkimiyet sağlamaktan ziyade petrole yönelik bir taviz arayışında olmaları İran Buhranı’nın hızla ortadan kalkmasına neden olmuş gibidir.⁸⁴ Dönemin ABD Moskova

⁸⁰ George F.Kennan, *Memoirs, 1925–1950*, Bantam, 1969, s.596. Uzun telgraftan bir yıl sonra Kennan, “Mr.X” takma adıyla Sovyet Kuşatmasının Kaynakları başlıklı bir makale yayınlamak üzere görüşlerini açık yayında ifade etti. Mr. X., “The Sources of Soviet Conduct.” *Foreign Affairs*, July 1947, s. 566–582.

⁸¹ Sovyet zırhlı birlik hareketini gösterir harita için George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey’s NATO Entry Contained Soviets*, Macmillan, 1990, s.15.

⁸² *FRUS*, 1946, V.7, s. 1-6, 486, 507-509.

⁸³ Nota teatisi temel olarak petrol konusunda bir anlaşma olsa da teatide Sovyet çekilmesinin altı hafta içerisinde tamamlanacağı konusunda anlaşılmıştır. Dönemin İran anayasasında anlaşmaların meclisçe onayı konusunda hüküm bulunduğu petrol anlaşmasının geçerliği meclis onayına bağlıdır. Ancak İran Meclisi bu anlaşmayı onaylamayacak ve neticede Sovyet-İran petrol anlaşması hayata geçirilmeyecektir.

⁸⁴ *FRUS*, 1946, V.7, s. 564-565, 566-567; Jones, *age.*, s. 55; LaFeber, *age.*, s. 28; *FRUS*, 1946, V.7, s. 399- 401; *FRUS*, 1947, V.5, s. 915. *FRUS* editörleri Truman’ın Sovyetlere bir mesaj gönderdiği konusunda kesinlikle bir kayıt olmadığını belirtiyorlar; *FRUS*, 1946, V.7, s. 348-349.

Büyükelçisi, İran Buhranı'yla ilgili şu güç dengesi denklemini kurmuştu: İran BM'den güçlü değildir; BM ABD'den güçlü değildi ve Sovyetler ABD'yle karşılaşmayı göze alamamıştır.⁸⁵

İran Buhranı 4 Nisan tarihli İran-Sovyet nota teatisi ile hızla düşüşle geçerken bundan bir gün sonra Türk Amerikan ilişkilerinde tam bir dönüm noktası olan ABD zırhlısı Missouri'nin İstanbul'a ziyareti başladı. ABD donanması⁸⁶ 21 Mart'ta Cezayir ve Tanca limanında başladığı Akdeniz liman ziyaretleri programı kapsamında dört gün boyunca İstanbul'da kaldı. Söz konusu Akdeniz liman ziyaretlerinin asıl amacı tek bir güç gösterisiyle aslında Sovyetlere yönelik bir mesajdı: Sovyetlerin Yunanistan'daki komünist gerillalarla yaşanan iç savaş, İran'dan geri çekilme sorunu ve Türkiye üzerine uyguladıkları baskılara karşı etkin bir cevap verme arayışı. Balkanlar ve Doğu Avrupa üzerinde başlayan ABD-SSCB politik ayrışması bu anlamda Türkiye açısından da savaş sonrası dönemde kendini göstermişti. ABD-Sovyet ilişkilerinde savaş boyunca devam eden işbirliği artık farklı bir çizgiye oturmuş oldu.

Gaddis, Truman yönetiminin artık Sovyetlere yönelik "quid pro quo" stratejisini terk ettiğini "ABD'nin geçmişteki uygulamalarından bir kaç noktada ayrıldığı"nı belirtir:

*"1) Ruslarla anlaşmazlıkları saklayacak daha fazla çaba gösterilmeyecektir; aksine, bu anlaşmazlıklar daha açık samimi bir şekilde ifşa edilecektir, fakat bunlar kıskartıcı tarzda olmayacaktır. 2) Sovyetler Birliği'ne daha fazla taviz verilmeyecektir. Birleşik Devletler, gerçekte, gelecekteki Sovyet yayılmacılığının hedeflerine karşı savunulacak 'hatları çizecektir', fakat halen Moskova'nın kontrolündeki bölgelerin 'özgürleştirilmesi'ne yönelik girişimde bulunmayacaktır. 3) Bu amacı gerçekleştirmek için Birleşik Devletler askerî gücü yeniden oluşturulacaktır, müttefiklerden ekonomik ve askerî yardım talepleri olumlu olarak düşünülecektir. 4) Sovyetler Birliği ile müzakerelere devam edilecek fakat bunda yalnızca Moskova'nın Amerika'nın pozisyonlarını tasdik etme veya Sovyet ihtilaflarının kamuoyuna duyurulmasıyla yurtiçinde destek bulma ve yurtdışında müttefikler kazanma amacı olacaktır."*⁸⁷

⁸⁵ FRUS, 1946, V.7, s. 567.

⁸⁶ Gezide USS Missouri zırhlısı, USS Cleaveland kruvazörü ve USS Power destroyeri görev almıştır. Missouri'nin ziyaretindeki resmi neden 11 Kasım 1944'de vefat eden Türk büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün naaşının getirilmesidir.

⁸⁷ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During The Cold War*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, Oxford University Press, 2005, s. 21 not.59.

Eylül 1946 itibarıyla Washington'daki planlamacılar Sovyetlerin ABD'den korkmayacak denli kararlı olsalar da onu yenecek kadar güçlü de olmadıklarını kabul etmelerini ve ABD'yle hakkaniyete dayalı bir uzlaşa sağlanmasına istekli olmalarını ummaktadır.⁸⁸ İlginçtir, büyük devlet olmanın getirdiği küresel oyunculuk anlayışı, hemen hemen aynı dönemde Sovyet dışişlerinin kıdemli ve tecrübeli diplomatları arasında da benzer bir savaş sonrası rol tanımı yapılmasına neden olmuştur. Sovyet diplomat Ivan M. Maisky, Sovyetlerin önceliğini iki aşamalı olarak belirlemiştir:

“Sovyetler Birliği, Avrupa veya Asya'daki herhangi bir saldırgan tarafından tehdit edilemeyecek kadar güçlü olmalıdır. İkinci olarak Avrupa, en azından kıta düzeyinde dünyanın bu bölgesinde kendisini savaş ihtimalinin dışında tutabilmelidir...[Sovyetlerin stratejik amacı] Avrupa'da herhangi bir gücün veya güçler kombinasyonunun güçlü ordulara sahip olmasını engellemektir. Bizim için en iyi yol, Avrupa'da bir kara gücü-SSCB- ve bir deniz gücü-İngiltere'dür.”⁸⁹

Maisky, Türkiye'nin savaş sonrasıyla ilgili bilinen stratejik önemini Moskova'ya iletmekten kendini alıkoyamamıştır, *“Bir bütün olarak Balkanlar'da SSCB Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan ile birlikte Türkiye'nin etkisini azaltacak (ve nihayetinde dışlayacak) bir karşılıklı savunma paktları arayışında olmalıdır. Türkiye'nin boğazların 'bekçisi' pozisyonunu bozmak gereklidir.”⁹⁰*

Maisky'nin Ortadoğu ile ilgili tespitleri de ilginçtir. Her ne kadar mevcutta Sovyetlerin *“koloniler”*de ekonomik çıkarı olmasa da, gelecekte bu bölgede *“ekonomik, kültürel ve siyasal”* anlamda bir fırsat vardır. Dolayısıyla Moskova'nın bu konudan istifade edebilmesi için hazırlıklı olması şarttır. ABD ve İngiltere'yle çatışmadan kaçınma Maisky'nin önerileri arasındaydı. Maisky, değerlendirmesinde bir kehanette de bulunmuştu: Sömürge bölgeleri, Birleşik Devletlerin *“ekonomik araçlarla İngiltere'nin yerini almasıyla”*, İngiliz-Amerikan rekabetine sahne olacaktı.⁹¹ Amerika'nın Türkiye'nin ekonomik ve siyasî meselelerinde İngiltere'ye *“kartları istediği gibi oynamayabilme hakkını”* tanımadığı düşünülürse, Sovyet diplomatın Ortadoğu'nun tarihsel akışta izleyeceği yolu öngörmüş olması önemlidir. Nitekim bu anlamda 1947'nin ilk aylarından

⁸⁸ Gaddis, *age.*, s. 21.

⁸⁹ Vlademir Pechatnov, “The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with The United States and Great Britain.”Working Paper No. 13, 1995, *Cold War International History Project*, Woodrow Wilson International Centre for Scholars, s. 1-2. Ivan M. Maisky, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un program hazırlamadan sorumlu asistanı olarak görev yapmıştır.

⁹⁰ Pechatnov, *age.*,s. 3.

⁹¹ *Age.*, s. 4.

itibaren Ortadoğu'da İngiltere'nin yaratacağı “güç boşluğu”ndan sıklıkla bahsedilecektir. Maisky'nin dikkatlice hazırlanmış raporu, Türkiye üzerindeki temel politikaların istikrarlı bir uyumla Sovyet planlamacılar ve karar alıcılar tarafından takip edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Türk-Sovyet ilişkilerindeki dengesizlik de önemlidir: Kaynakları sınırlı bir Türkiye diğer ülkelerle işbirliğinden sağlayacağı imkânlarla bağlı olacaktır. Türk dış politikası bu anlamda keskin dönüşümlerden ziyade tedrici bir gelişme izleyecektir.⁹² Türk-Sovyet ilişkilerini kısıtlayan husus ise çok açıktı. Sovyetler genel bir dünya politikası izlemek zorundayken Türkiye çok daha kısıtlı bir politika izlemek zorundaydı. Bu durum aslında genel olarak büyük güçlerle ilişkilerinde Türkiye'nin karşılaştığı bir durumdur.

Sonuç

Türk dış politikasının Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki kurgusu Sovyetlerin yarattığı güvenlik tehdidi ve topraklarının bütünlüğü kaygısına dayanmaktadır. Bu kaygılı süreçte ABD, önceleri gösterdiği tereddütlü tavrın ardından siyasî, askerî ve ekonomik alanlardaki desteğiyle Türkiye'yi küresel mücadeleye dâhil etmiştir. Türkiye'nin safı, ABD liderliğindeki Batı bloğudur.

Bu noktada, Sovyetlere “*bebek bakıcılığı*” yapmaktan bıktığını ifade eden Başkan Truman, ABD kongresinin de desteğiyle Sovyet yayılmacılığına karşı bir güvence olarak Türkiye'nin arkasında olduğunu ilan edecektir. Sovyetlerin Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'da toprak taleplerine kadar uzanan politikalarını dile getirildiği Mart 1945'deki Molotov-Sarper görüşmesiyle başlayan Sovyet-Türk gerginliği, Türkiye'nin Ekim 1946'ya değin, yalnız kaldığı endişesi taşıdığı bir dönemdir. Bu endişenin temel kaynağı Türkiye'nin, artık güç dengelerinden faydalanabileceği bir siyasî zemin oluşmamasıdır. Kendisinden toprak talebinde bulunan dünya savaşı galibi bir komşuya karşı güç dengesi çerçevesinde büyük devletleri birbirine karşı kullanarak Soğuk Savaş'ın dışında kalması mümkün değildir. Bu endişe ve yalnızlık, Truman yönetiminin Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün ABD'nin koruması altına aldığı ilan ettiği 1947'nin başına sürmüştür. Ancak Türk yöneticilerinin de Sovyetlerin Türkiye üzerinden sıcak denizlere inmesinin ABD ve İngiliz çıkarlarına ters düşeceğini iyi bildikleri hatırlanmalıdır. Türkiye'nin savaş sonrası toprak bütünlüğünün muhafazası için müttefik arayışı, savaşın mutlak galipleri olan ABD ve SSCB'nin birbirleri üzerinden sergiledikleri güç oyunları çerçevesinde bu anlamda değer kazanmaktadır. Türkiye, son sözün söylenmesinde ABD'nin rol almasına gönülden razı olmuş ve Batı'nın hamiliğini

⁹²Gönlübol, *age.*, s. 388.

bir siyasî kazanç olarak görmüştür. Nitekim 12 Mart 1947’de ilan edilecek Truman Doktrini ile Türkiye Sovyetlerin yayılmacı siyasetinin karşısında en etkin ve güçlü desteği de resmen kazanmıştır. Ancak, bu da Türkiye için yeterli olmamış, kendisini organik olarak Batı bloğunun siyasî ve askerî organlarına dâhil edebilme çabası, dış politikanın birinci önceliğini teşkil etmiştir. Bu çabalar da Türkiye’nin önce 1948’de ekonomik olarak Marshall Planı’na, 1949’da Avrupa Konseyi’ne ve nihayetinde askerî olarak 1952’de NATO’ya dâhil olmasıyla neticelenmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Foreign Relations of the United States (FRUS)

FRUS, 1940, V..1

FRUS, 1941, V.3

FRUS, 1943, V.4

FRUS, 1945, V.1

FRUS, 1945, V.2

FRUS, 1945, V.8

FRUS, 1946, V.6

FRUS, 1946, V.7

FRUS, 1947, V.5

Kitap ve Makaleler

ACHESON Dean (1969) *Present at the Creation: My Years at the State Department*, W.W. Norton, Inc.

AÇIKALIN Cevat (1992) “Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları (1939-1941)”, *Bellelen*, Cilt 56, No: 217, s. 985-1079.

AYDIN Mustafa (2009) “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. 14.Baskı., İletişim Yayınları, s. 399-476.

AYDOĞAN Erda (2007) Kliment Yefromoviç Voroşilov’un Türkiye’yi Ziyareti ve Türkiye- Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 39, Mayıs, s. 337-357.

- BİLSEL Cemil (1947) The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence, *The American Journal of International Law*, vol. 41, no. 4, Oct., s. 727-747.
- COSSABOOM Robert ve Gary LEISER (1998) *Adana Sation 1943-1945: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey, Middle Eastern Studies*, V.34, No: 1, January, s.73-86.
- CRISS Nur Bilge (2000) “Önsöz”, *Türkiye'nin Batı İle ittifaka Yönelişi*, Melih ESENBEL, İsis Yayıncılık.
- DERİNGİL Selim (2003) *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DJILAS Milovan(1962) *Conversations with Stalin*, Harcourt, Brace,1962.
- DONOVAN Robert J.(1977) *Conflict and Crisis: The Presidency of Henry S. Truman, 1945-1948*, Norton.
- ERKİN Feridun Cemal (1968) *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası.
- FERREL Robert H. (1980) *Off the Record: The Private Papers of Harry S. Truman*, Harper&Row.
- GADDIS John Lewis (1994) “The Tragedy of Cold War History: Reflections on Revisionism”, *Foreign Affairs*, V.73, No: 1,Jan.-Feb., s.142-154.
- (2005) *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During The Cold War*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, Oxford University Press.
- (2005) *The Cold War: The Deals The Spies The Truth*, Penguin Books.
- GÖNLÜBOL Mehmet (1995) *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi.
- GREENWOOD Sean (2000) *Britain and the Cold War, 1945-1991*, Palgrave, 2000.
- GÜÇLÜ Yücel (1998) The Uneasy Relationship Turkey's Foreign Policy Towards the Soviet Union at the Outbreak of the Second World War, *The Turkish Yearbook*, V. 28, s.105-137.
- GÜRÜN Kâmuran (1991) *Türk-Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HALE William (2003) *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çeviren Petek Demir, Mozaik.

- HALLE Louis J. (1976) *Soğuk Harp*, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, 1976.
- HARBUTT Fraser J. (1986) *The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War*. Oxford University Press.
- HOBBSBAWN Eric(2015)Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çeviren Yavuz Alogan, Everest Yayınları.
- JONES Howard (1997) *New Kind of War: America*, Oxford University Press.
- KENNAN George F.(1969) *Memoirs, 1925–1950*,Bantam.
- KILIÇ Altemur (1959) *Turkey and the World*, Public Affairs Press.
- KUCHEROV Samuel(1949) The Problem of Constantinople and the Straits, *The Russian Review*, Vol. 8, No. 3, July, s. 205-220.
- KUNERALP Zeki (1982) *İkinci Dünya Harbi'nde Türk Dış Siyaseti: Dışişleri Bakanlığı'nın Onbir Telgrafı*, İstanbul Matbaası.
- KUNIHOLM Bruce Robellet (1980) *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, Princeton University Press.
- LEFFLER Melvyn P. (1985) Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952, *The Journal of American History*, vol. 71, no. 4, s. 807-825.
- MADANOĞLU Cemal (1982) *Anılar (1911–1953)*, Evrim Yayınevi.
- MASTNY Vojtech (1979) *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941-1945*, Colombia University Press.
- MAZOWER Mark (2013) *Karanlık Kıtı*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa.
- McGHEE George (1990) *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained Soviets*, Macmillan.
- MILLMAN Brock (1995) Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42, *Middle Eastern Studies*, V.31, No: 3, July s. 483-508.
- MR. X. (1947) The Sources of Soviet Conduct, *Foreign Affairs*, July, s. 566–582.
- PECHATNOV Vlademir (1995) The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with The United States and Great Britain, Working Paper No. 13, 1995, *Cold War International History Project*, Woodrow Wilson International Centre for Scholars.

- RESIS Albert (1978) 'The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944, *The American Historical Review*, vol. 83, no. 2, Apr., s. 368-387.
- ROBERTS Geoffrey (2011) Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8, *Journal of Contemporary History*, vol. 46, no. 1, January, s.58-81.
- ROOSEVELT İlioy (y.t.y.) *İfşa Ediyorum!: Roosevelt'in Oğlunun Hatıraları*, ikinci baskı, Çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi.
- SADAK Necmeddin (1949) Turkey Faces the Soviets, *Foreign Affairs*, vol. 27, no. 3, 1949, s. 449-461.
- SARAY Mehmet (2000) *Sovyet Tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumburbaşkım Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- SAVILLE John (1993) *The Politics of Continuity: British Foreign Policy and the Labour Government 1945-1946*, Verso.
- SCHLESINGER Arthur (1967) Origins of the Cold War, *Foreign Affairs*, 46, October, s.22-52.
- Tabran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler (1972)*, Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları.
- TOKER Metin (1998) *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, C. I, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 4. Basım, Bilgi Yayınevi.
- TRACHTENBERG Marc (2008) The United States and Eastern Europe in 1945: A Reassessment, *Journal of Cold War Studies*, V.10, No: 4, Fall, s.94-132.
- ÜLMAN Haluk (1961) *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, SBF Yayınları.
- WEISBAND Edward (2002) *2.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi.
- XYDIS Stephen G. (1967) Truman Doctrine in Perspective, *Balkan Studies*, V.8, s.239-262.
- ZUBOK Vladislav ve Constantine PLESHKOV (1996) *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press.
- ZUBOK Vladislav M.(2007) *A Failed Empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press.

ZULKANAIN Abdul Rahman v.d. (2013) Britain, the United Nations and the Iranian Crisis of 1946, *Middle-East Journal of Scientific Research* 18 (11), s.1544-1556.

Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet, 7 Nisan 1946

Tempo, sayı 52, 31.12.1997.

İnternet Kaynakları

CC CPSU Plenum, Evening 28 June 1957 notları, 06/28/1957, Istoricheskiarkhiv 3-6(1993) and 1-2(1994), Çev. Aldrich-Moodie Benjamin,

http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=document&identifier=5034F03A-96B6-175C-997CF0E22D8D3F3E&sort=Collection&item=Soviet%20Foreign%20Policy, Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2012.

HENDERSON Loy W.(1976) *Oral History Interview*, Truman Library,

<https://www.trumanlibrary.org/oralhist/hendrson.htm>,

Tarihi:

18

Mayıs

Erişim
2012.